

ВИСНОВОК

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Щамбури Дениса Володимировича на тему «Неофіційне право», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право», за спеціальністю 081 «Право»

Рецензенти, призначені рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету, а саме: Професор кафедри цивільного та господарського права і процесу, д.ю.н., доцент Діденко Лариса Василівна та доцент кафедри державно-правових дисциплін, к.ю.н, доцент Атаманова Наталя Віталіївна, розглянувши дисертацію та наукові публікації, у яких висвітлено основні наукові результати дисертації Щамбури Дениса Володимировича, а також за результатами фахового семінару, проведеного 09 серпня 2021 року Протокол № 10, встановили наступне.

Актуальність теми та її зв'язок із планами науково-дослідних робіт. Останнім часом у загальнотеоретичній юриспруденції спостерігається підвищений інтерес до фундаментальних доктринальних категорій, що виявляється у пошуках їх нових смислів на концептуальному та інструментальному рівнях. Право, вочевидь, є одним із найбільш складних і поліваріантних понять у сучасному науковому дискурсивному просторі. Проблематика права залишається актуальною, незважаючи на тривалу еволюцію праворозуміння і багатоманітність його інтерпретацій. Теоретичне осмислення права міститься не лише у доробку загальнотеоретичної юриспруденції, а й філософії права, соціології права та галузевих юридичних наук, однак дихотомія «офіційне право» – «неофіційне право» наразі недостатньо вивчена.

Науковий інтерес до цієї проблеми є не випадковим, а зумовлений низкою чинників. Це, по-перше, критична реакція на монізм у сприйнятті права, що тривалий час панував у правовій доктрині. По-друге, це недоліки правотворчої діяльності, які свідчать про те, що вона не завжди адекватно реагує на реальні потреби людини. По-третє, це необхідність переосмислення

змістовного наповнення та функціонування права загалом на шляху до постіндустріального суспільства.

Саме поняття «неофіційне право» з'явилося завдяки плюралістичному підходу до права, який в останні десятиліття домінує у зарубіжній юриспруденції (у працях таких дослідників, як Кібіт і Франц фон Бенда-Бекманн, Пол Берман, Жак Вандерлінден, Гордон Вудман, Джон Гріффітс, Саллі Енгл Меррі та ін.) та поступово поширюється у вітчизняній юридичній науці. Але якщо на заході дискусії щодо існування неофіційного права (unofficial law) або недержавного права (non-state law) уже минули свою гостру фазу, то в Україні та інших державах пострадянського простору науковці лише долучаються до обговорення. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлюються в роботах таких дослідників, як В. М. Баранов, С. В. Бірюков, В. В. Дудченко, В. В. Завальнюк, Л. І. Заморська, О. Ю. Калініна, О. В. Крижановська, А. Ф. Крижановський, Г. М. Ланова, О. О. Мережко, Ю. М. Оборотов, Т. С. Подорожна, О. О. Уварова, І. Б. Усенко, Ю. О. Тихомиров, О. М. Трикоз та ін. Але категорія «неофіційне право» ще не утвердилася у науковому обігу, не отримала ані доктринального визначення, ані чіткого змістового наповнення, хоча смислові контури неофіційного права доволі виразно проглядаються у самому словосполученні, – це право, яке встановлюється та підтримується іншими, ніж держава, суб'єктами.

Неофіційне право являє собою соціально-правовий феномен, необхідність дослідження якого визначається актуалізацією проблематики забезпечення дії права у сучасному суспільстві. Докорінні зміни всіх сфер суспільного життя в нашій державі зробили першочерговим завдання відкриття максимального простору для розвитку правової реальності і процесів, що в ній відбуваються. За таких умов теоретична можливість існування множинності форм права переходить у практичну площину. У зв'язку з цим комплексного, ґрунтовного аналізу потребують сутнісні ознаки, притаманні неофіційному праву, його функції, форми буття, оскільки цим

питанням належну увагу сучасна вітчизняна юридична наука ще не приділила й основою для дисертаційної роботи вони ще не були.

Зв'язок теми дослідження з планами науково-дослідних робіт. Тема дисертації є складовою науково-дослідної теми кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету «Правова реальність у сучасному світі: теорія і практика формування та функціонування» (2016–2021 рр.).

Теоретичні положення, висновки та наукові результати дослідження, що виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Ступінь обґрунтованості запропонованих здобувачем положень, висновків та рекомендацій. Положення, висновки та рекомендації, отримані автором у процесі дослідження, належним чином аргументовані та науково обґрунтовані. Достовірність, сформульованих у дисертації наукових положень, висновків та рекомендацій підтверджується їх науковим обґрунтуванням, яке базується на критичному осмисленні здобутків вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері загальнотеоретичної юриспруденції.

Оскільки методологія сучасної юриспруденції плюралістична за своєю природою, для досягнення поставленої в роботі мети застосовано комплекс концептуальних підходів, загальнонаукових і спеціально-наукових методів та принципів наукового пізнання. Антропологічний підхід дав змогу простежити генезис природного праворозуміння і довести, що згідно з ним право, в тому числі неофіційне, є надбанням людини (підрозділ 2.2), виявити закономірності та особливості формування неофіційного права у свідомості людини (підрозділ 3.2). З позицій аксіологічного підходу розглядається цінність неофіційного права як соціального регулятора та його здатність втілювати в життя особистісні, групові та загальнолюдські цінності (підрозділ 3.1). Міждисциплінарний підхід дав можливість з'ясувати стан дослідження неофіційного права у суміжних з юриспруденцією науках (підрозділ 1.2) та використати потенціал тих доктрин, концепцій, теорій, які сформувалися у

рамках різних типів праворозуміння стосовно неофіційного права (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.5). У рамках герменевтичного підходу досліджена комунікативна сутність неофіційного права, що уможливлює соціальне буття людини (підрозділ 3.1, 3.2). З використанням синергетичного підходу сформовано уявлення про неофіційне право як нестійку, відкриту й динамічну систему, яка постійно перебуває у процесі становлення й розвитку (підрозділ 3.2). Діалектичний підхід дав змогу виявити співвідношення неофіційного права з офіційним правом та іншими суміжними категоріями (підрозділ 3.1).

Філософсько-світоглядний метод використано для характеристики концепції юридичного плюралізму (підрозділ 1.1) та методологічної основи дослідження неофіційного права (підрозділ 1.3). Формально-логічний метод сприяв узагальненню наукових підходів до тлумачення неофіційного права та характеристики його ознак (підрозділ 3.1). За допомогою історико-правового методу проведено аналіз формування та розвитку уявлень про неофіційне право у зарубіжній та вітчизняній юриспруденції (підрозділ 1.1). З використанням системно-функціонального методу визначено основні функції неофіційного права (підрозділ 3.1).

У процесі дослідження також використовувались інші загальнонаукові та спеціально-наукові підходи і методи пізнання.

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, узагальнення вітчизняної судової практики, анкетування 197-ми слідчих, процесуальних керівників, прокурорів, працівників оперативних підрозділів і військовослужбовців, вивчення 89-ти кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від військової служби, та власний досвід автора щодо розслідування злочинів цієї категорії.

Основні результати дослідження, ступінь їх наукової новизни та значущості. Отримані в процесі дослідження наукові результати в сукупності дозволили вперше у вітчизняній загальнотеоретичній юриспруденції комплексно дослідити поняття та форми буття неофіційного права. Дисертація

містить низку теоретично обґрунтованих і практично значущих положень, у яких конкретизується наукова новизна дослідження, зокрема:

уперше:

проаналізовано співвідношення офіційного права та неофіційного права й установлено, що вони, як комплементарні антоніми, виступають видовими поняттями, котрі взаємно доповнюють одне одного та разом утворюють родове поняття «право»;

доведено, що неофіційне право: 1) створюється самими людьми для забезпечення їх нормальної життєдіяльності; 2) його зміст визначається потребами й інтересами, а також способом існування та розвитком людського суспільства; 3) характеризується нормативністю, що виражається через сукупність регулятивних засобів різного рівня; 4) являє собою специфічну (різномну) систему, що здатна до самоорганізації, саморозвитку та самовідтворення; 5) пов'язане з політичним життям, оскільки людина є водночас і носієм неофіційного права, і суб'єктом політичної діяльності; б) завжди є легітимним, що підтверджується існуванням соціально значущого постійно відтворюваного зразка поведінки; 7) засобами його забезпечення виступає не примус, а усвідомлення, переконання, що здійснення певних дій є обов'язковим; 8) модель поведінки для нього є вторинною; 9) виступає основою для формування неофіційного правового порядку;

сформульовано авторську дефініцію поняття «неофіційне право» – це правила поведінки, що мають загально-соціальне походження, можуть існувати без формального закріплення у вигляді самоорганізованої і самовідтворюваної системи, виступають засобом досягнення соціального компромісу, не є легальними, але завжди є легітимними, виконуються добровільно і забезпечуються внутрішніми переконаннями людини, суспільною думкою тощо, сприяють формуванню неофіційного правового порядку на основі ціннісно-нормативної системи зразків і моделей поведінки, поширених у суспільстві;

виокремлено тріаду функцій неофіційного права: 1) функцію соціально-правового регулювання; 2) функцію соціального контролю; 3) ціннісно-орієнтаційну функцію;

запропоновано вважати формою відображення неофіційного права на транснаціональному рівні міжнародний звичай, під яким розуміються всі неписані норми, у тому числі рішення міжнародних організацій та конференцій, які регулюють поведінку суб'єктів міжнародної сфери;

запропоновано вважати формою відображення неофіційного права інтернет-середовища неписані правила поведінки, за допомогою яких здійснюється регулювання комунікаційних процесів у соціальних мережах шляхом самоорганізації та адміністрування;

удосконалено:

розуміння методологічного плюралізму, зокрема, встановлено, що він породжує методологічний еkleктизм, який передбачає не стільки одночасне застосування істотно різних методів пізнання, скільки готовність дослідника змінювати один тип інтерпретації іншим без будь-яких обмежень;

тлумачення тіньового права як сучасної форми неправу, норми якого передовсім регулюють поведінку людей, які перебувають «поза законом», та інших осіб, які не визнають ані право, встановлене державою, ані інші соціальні норми і послуговуються власними правилами поведінки в тій чи іншій ситуації; при цьому такі правила, порівняно з офіційним і неофіційним правом, мають явно негативний характер;

характеристику правової свідомості як форми буття права, зокрема, доведено, що буденна правосвідомість, у якій домінують не інтелектуальні, а психологічні елементи, виступає основною формою буття неофіційного права;

набули подальшого розвитку:

положення про те, що методологія сучасної юриспруденції характеризується низкою особливостей, серед яких методологічний плюралізм та людиноцентристська спрямованість;

існуючі в юридичній доктрині підходи до типології праворозуміння шляхом визнання її стійкою основою традиційну тріаду, яка охоплює природно-правове, позитивістське та соціологічне праворозуміння, що в сучасних умовах інтегруються з концепціями епохи постмодерну (антропологічною, комунікативною, ціннісно-нормативною та ін.) й уможлиблюють пізнання права як багатогранного феномена;

розуміння офіційного права як такого, що створюється державними органами відповідно до їх владних повноважень і являє собою систему юридичних норм, пов'язаних між собою ієрархічно та функціонально й об'єднаних у певні структурні підрозділи, закріплених в офіційних законодавчих і підзаконних актах, є засобом досягнення передовсім політичних цілей держави, завжди є легальним, але не завжди легітимним, забезпечується засобами державного примусу, виступає елементом механізму правового регулювання суспільних відносин і нормативною основою формування правового порядку.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що сформовані у процесі роботи висновки та положення можуть бути використані у науково-дослідницькій сфері для подальшого розвитку наукових знань про неофіційне право як категорію загальнотеоретичної юриспруденції та формування теорії неофіційного права. У правотворчій діяльності для удосконалення практики її здійснення з метою підвищення загальносоціальної значущості права результати дослідження можуть бути враховані при формулюванні змісту конкретних правових норм відповідно до практики врегулювання певних відносин, що склалася в суспільстві. Врахування результатів дослідження у правоінтерпретаційній діяльності сприятиме більш глибокому розумінню змісту норм офіційного права у контексті його співвідношення з неофіційним правом. У правозастосовній діяльності результати дослідження можуть бути використані при вирішенні конкретних ситуацій із урахуванням норм неофіційного права.

Теоретичні положення дисертаційної роботи можуть бути імплементовані в освітній процес у рамках викладання навчальних дисциплін «Теорія права», «Проблеми теорії держави та права», а також при розробці відповідного навчально-методичного забезпечення.

Особистий внесок дисертанта. Дисертаційна робота є власним авторським дослідженням, у якому наукові положення, висновки та пропозиції обґрунтовано самостійно в результаті опрацювання значної кількості джерел монографічного, нормативно-правового, правозастосовного характеру, зокрема з загальної теорії права, соціології, психології.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету, на конференціях. Результати дослідження було апробовано й оприлюднено у виступах на VI Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті видатного фахівця в галузі міжнародного права Зелінської Наталії Анатоліївни (м. Одеса, 15 травня 2021 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правова наука і державотворення у світлі сучасних глобалізаційних викликів: історія, теорія, практика» (м. Маріуполь, 11 червня 2021 р.).

Повнота викладення матеріалів дисертації в публікаціях має належний рівень. Основні наукові результати дослідження висвітлені у 6 наукових публікаціях, які розкривають основний зміст дисертації, з яких 1 стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію, та 5 статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України. Додатково положення дослідження відображені в 2 опублікованих тезах виступів на міжнародній і всеукраїнській конференціях.

**Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про
апробацію матеріалів дисертації**

*Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:*

1. Щамбура Д. В. Психологічна теорія права Л. Й. Петражицького та її вплив на формування концепції неофіційного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. Вип. 81. С. 173–183.
2. Щамбура Д. В. Концепція юридичного плюралізму як основа дослідження неофіційного права. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1(66). С. 33–40. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-33-40>
3. Щамбура Д. В. «Офіційне право» та «неофіційне право»: експлікація понять у контексті сучасних теорій праворозуміння. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2019. № 42. Т.1. С. 28–32. doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-1.7
4. Щамбура Д. В. «Живе право» Є. Ерліха та його сучасна інтерпретація. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 61–67. DOI: [10.36695/2219-5521.4.2019.09](https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.09)
5. Крестовська Н. М., Щамбура Д. В. Регулювання медіації: перетин офіційного та неофіційного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 352-356. doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/88.

– наукові праці у зарубіжних наукових виданнях:

6. Щамбура Д. В. «Неофіційне право» і «тіньове право»: аксіологічний підхід до розмежування понять. *European Political and Law Discourse*. 2021. Volume 8. Issue 2. P. 78–84. DOI: [10.46340/eppl.2021.8.2.11](https://doi.org/10.46340/eppl.2021.8.2.11)

*Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та
додатково відображають наукові результати дисертації:*

7. Щамбура Д. В. Античні витоки уявлень про неофіційне право. *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (присвячена пам'яті видатного фахівця в галузі міжнародного права Зелінської Наталії*

Анатоліївни), м. Одеса, 15 травня 2021 р. URL: <https://go-cpd.org.ua/proekty/konferencii>.

8. Щамбура Д. В. Неофіційне право як нова категорія загальнотеоретичної юриспруденції. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Правова наука і державотворення у світлі сучасних глобалізаційних викликів: історія, теорія, практика»*, Маріуполь 11 червня 2021 р. Маріуполь: ДДУВС, 2021. С.

Характеристика особистості здобувача. Д. В. Щамбура має вищу юридичну освіту. У 2009 році закінчив Національний університет «Одеська юридична академія», отримав диплом магістра за спеціальністю «Правознавство». У 2017 році вступив до аспірантури Міжнародного гуманітарного університету, в 2021 році закінчив навчання в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету. З 26.02.2007 по 15.09.2017 працював в органах прокуратури Одеської області. З 26.04.2021 адвокат національної асоціації адвокатів України. Володіє українською, російською, англійською мовами. Зарекомендував себе як талановитий молодий вчений, під час навчання проявляв організаторські якості, наполегливість і цілеспрямованість. Має 8 публікацій з проблематики дисертації.

Оцінка мови та стилю дисертації. Дисертаційна робота «Неофіційне право» написана грамотною науковою українською мовою, стиль викладу матеріалів досліджень, наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечує доступність їх сприйняття.

Відповідність дисертації вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії». Дисертація відповідає вимогам, передбаченим п.п. 9-12 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167 (зі змінами), та Наказу Міністерства освіти та науки України № 40 від 12 січня 2017 р., зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 03 лютого 2017 р., за № 155/30023.

Загальний висновок. Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів, дисертація **Щамбури Дениса Володимировича на тему «Неофіційне право»** відповідає спеціальності 081 «Право», вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, Наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 Про затвердження Вимог до оформлення дисертації, Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167 (зі змінами) та рекомендується до захисту на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Учасники фахового семінару, шляхом відкритого голосування одноголосно рекомендували дисертацію Щамбури Дениса Володимировича на тему «Неофіційне право» до захисту у спеціалізованій вченій раді Міжнародного гуманітарного університету з правом прийняття до розгляду та проведення разового захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності – 081 Право.

ПОСТАНОВИЛИ:

У результаті попередньої експертизи дисертації Д. В. Щамбури та повноти основних результатів дослідження:

1. Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Щамбури Дениса Володимировича на тему «Неофіційне право».

2. Констатувати, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Щамбури Дениса Володимировича відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня

доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, Наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 Про затвердження Вимог до оформлення дисертації, Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167 (зі змінами).

3. Рекомендувати дисертацію Щамбури Дениса Володимировича на тему «Неофіційне право» до захисту на здобуття ступеня доктора філософії у спеціалізованій вченій раді Міжнародного гуманітарного університету з правом прийняття до розгляду та проведення разового захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності – 081 Право.

4. Результати голосування присутніх на засіданні членів кафедри державно-правових дисциплін, в тому числі, докторів та кандидатів наук за профілем поданої на розгляд дисертації: за – 12; проти – немає; утримались – немає.

Рецензенти:

Професор кафедри цивільного та господарського права і процесу, Міжнародного гуманітарного університету,
доктор юридичних наук, доцент

[Handwritten signature]

Лариса ДІДЕНКО

Доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету,
кандидат юридичних наук, доцент

[Handwritten signature]

Наталя АТАМАНОВА

Бідлис завідувач

Завідувач канцелярії
[Handwritten signature] В.О.Горбаньова